

לתולדות שמו של הטכניון

בשנת תש"ס מציין הטכניון מלאות שבעים וחמש שנה להיווסדו. לטכניון היה חלק חשוב בחיזוק מעמדה של העברית כלשון העשויה לשמש בכל תחומי החיים, ועוד בטרם נפתח התעוררה מחלוקת עזה בדבר שפת ההוראה בו: עברית או גרמנית. מחלוקת זו, המכונה "מלחמת השפות", הייתה למאבק כללי על מעמדה של השפה העברית בארץ-ישראל, ובסופה נחלה העברית ניצחון גדול משהוחלט ששפת ההוראה במוסד תהיה עברית.¹ לצד הוויכוח על שפת ההוראה התנהלו דיונים סוערים סביב קביעת שמו של המוסד, ושמו, **הטכניון**, נתקבע רק עשרים שנה לאחר הקמתו.

עוד בטרם כונן המוסד הוא נתכנה בשמות רבים:

בכ"ה בניסן תרס"ח (26 באפריל 1908) התכנסו בירושלים אהרן מאיר מזי"א² וכמה ממקורביו, ובהם אליעזר בן-יהודה, יחיאל מיכל פינס ואהרן ירמנס, כדי להגיב על הידיעות בדבר הקמת הטכניון בחיפה. לדעתם, ראוי היה להקימו בירושלים, והם החליטו למנות ועד שיפעל להשיג מטרה זו. בזיכרון הדברים של הישיבה אנו מוצאים, שמזי"א מכנה את המוסד העתיד לקום **בית חרושת**, צירוף מילים, כנוהג שהיה מקובל בתקופת ההשכלה, דוגמת **בית ספרים**, **בית אוכל** ועוד, (צירופים שהומרו מאוחר יותר בחידושים **ספרייה**, **מסעדה** ועוד).

בי"ד בניסן תרע"ב (1 באפריל 1912) נכתב בעיתון "האור" (גיליון קמד, עמ' 1): "במשך חצי השנה האחרונה נתקבל הרשיון לבנין **המכנון** בחיפה, זה **בית המדרש למלאכות מכוניות** היחיד בארצנו". ביצירת השם **מכנון** (ניקודו המדויק לא נתברר לי) שימשה, לדעתי, בסיס אחת המילים המקראיות **מכונה** (מלכים א' ז, כח) או **מכון** (שמות טו, יז) בתוספת הסימות ז'ן (על דרך **מילון**, **עיתון** ועוד). הבחירה בשם העצם **מכנון** הושפעה ככל הנראה, מקרבתו בצליל למילה היוונית (mekhane) μηχανή (שנכנסה כבר ללשון המשנה בצורה מוקני [יומא ג, י]). הזיקה למילה היוונית יכולה להסביר את הכתיב **מכנון** (ולא מכונון).³

כינוי למוסד השתמשו בעיתון "האור" גם בצירוף **בית המדרש למלאכות מכוניות**.⁴ כינוי זה הוא על דרך לשון ההשכלה, שבה נהגו לכנות בכמה מילים

אובייקט שלא הייתה כנגדו מילה עברית, דוגמת **בית מדרש לחכמות העליונים** (אוניברסיטה) או **בית פקידות השוטרים** (משטרה).

היו שניסו לגזור את השם מן השורש חר"ש במשקל המקומות – **מחן־שה**, כפי שמעיד אליעזר מאיר ליפשיץ במאמרו "שאלות הלשון" (החנוך ג [שבט תרפ"ד], עמ' 31). הוא מביע שם את התנגדותו לחידוש משקלים מְתִים וכותב: "אמרו להחיות משקל מְפֻעָה, שהוא באמת רק נקבה של מְפֻעַל, שהוא מקור ארמי ואף הוא שם פעולה: מְדַרְשָה, מְסַפְרָה, מְכַלְלָה, מחן־שה (לטכניקום) – וכל אלה בעקבות הערבית, ואינו משקל חי ואינו עברי. מדרשה היינו מדרש, ואין בו הוראת בית. מספרה – למה לא יהא בית ספר? מחרשה כל כך כעורה, שאין צורך לדבר עליה".

ב־15 ביולי 1924, משהחלו ההכנות לחנוכת הטכניון, פנה המהנדס מקס הקר אל ד"ר מזי"א וביקש ממנו שוועד הלשון ידון בשם הולם למוסד החדש. הוא ציין שמועצת ההנהלה שישבה בלונדון דחתה שמות רבים שהוצעו, ובלשונו:

מה שנוגע לשם העברי דחתה המועצה מבטאים שונים שהציעו כגון: מכון טכני, מוסד טכני, בית ספר טכני, מדרשה טכנית, אלא לפי המלצת הא' סוקולוב הסכימה למבטא החדש,, טכניה" בהתחשב עם קצורו. אבל המלה הזאת לא מצאה חן בעיני חלק מחברי הוועד המנהל הא"י. לפי דעתם השם הזה איננו די מתאים לרוח השפה העברית ונראה כמלה לועזית פגומה.

בהחלטת חברי מועצת ההנהלה ניכרת הנטייה להעדיף שמות בני מילה אחת. סיומת יָה נשאלה מהערבית ונפוצה אז בחידושי מילים בעיקר בהשפעתו של בן־יהודה, שגרס כידוע שראוי לשאוב לתוך העברית המתחדשת צורות מן השפה השמית החיה – הערבית, ובדרך זו חידש את המילים **מטרייה**, **שמשייה**, **עירייה** ועוד. ואכן בנייר הכותֶר של מכתבי הוועד המייסד של הטכניון מופיעה הכותרת **הטכניה החיפאית**.

ב־22 באוגוסט 1924 קיבל הקר הודעה מוועד הלשון, ששם המוסד כבר נדון "אולם מפני החשיבות המיוחדת שיש לשאלה זו, נמנענו מקבלת החלטה אחרונה עד שתוכל להיות ישיבה מלאה של חברי ועדנו". אפשר ללמוד מהודעה זו על כובד הראש שבו התייחסו חברי הוועד לסוגיה. ב־11 בספטמבר 1924 מודיע הוועד על החלטתו בזה הלשון:

א. כל חברינו באו לכלל דעה, כי שרש המלה "טכניקה" עברי הוא, והשאל לשפות אחרות מהפעל העברי "תכן", שאנו מוצאים אותו גם

בתנ"ך בהוראות דומות, כגון: ושמים בזרת תכן, ועוד הרבה. מטעם זה הכירו כל חברינו בצרך לכתב את המלה הזאת ב־ת' במקום ט'.
 ב. ברוב מכריע נתקבלה הצעת חברנו מר ח. נ. ביאליק, לקבע את המלה "טכניון" (וברבים – תכנאות, על משקל: תיאטרון – תיאטראות, גמנסיון – גמנסיאות ועוד) לשם מוסד ה"טכניקום".

ראוי לציין, שבשולי מכתבו של הקר מ-15 ביולי 1924 אנו מוצאים שמזי"א הוסיף בכתב־ידו את המילה **תְּכַנִּיּוֹן** – ככל הנראה לאחר שוועד הלשון אישר את השם הזה. אמנם ההחלטה התבססה על שיקול אטימולוגי, אך לדעתי את הכף הכריע, כפי שנראה להלן, מעמדו של ביאליק בקרב חברי ועד הלשון. רק אחרי כעשרים שנה נתקבלה בוועד הלשון הדעה שאין תימוכין לאטימולוגיה הקושרת בין המילה **טכניקה** לשורש העברי תכ"ן.
 אחד־העם התנגד לשם שקבע ועד הלשון. במכתב שכתב להקר בערב יום הכיפורים תרפ"ה (8 באוקטובר 1924) הוא טוען שהשם המתאים הוא **טכניקון**, ומסביר:

השם "טכניון" אין לו, לדעתי, שום יסוד, וכבר דברתי עם מר ביאליק, והוא אמר לי שגם הוא עצמו נותן היתרון לשם "טכניקון" ולא הציע "טכניון" [כתוב במקור בטי"ת, אם כי הצעתו של ביאליק הייתה בתיי"ו] אלא לשם פשרה. [...] גם חלוף הטי"ת בתיי"ו אינו נראה לי כלל. גם אם נניח שהמלה טכניקה מקורה בלשונות בני שם, אין זה טעם מספיק עוד להתרחק מדרך הכתיבה של כל העולם ולחטא בזה לכלל הנהוג באורתוגרפיא העברית עוד מימי התלמוד, שהטי"ת באה תמיד במקום "טוי" יונית והתיי"ו במקום "טיטא".

משנודעה למזי"א תגובתו של אחד־העם הוא שיגר מכתב אל ביאליק (בידינו כמה טיוטות שלו), ובו קרא לביאליק להמשיך ולתמוך בשם **טכניון**. באחת הטיוטות הוא כותב:

[...] והנני פונה לכי, לא רק בתור מ"מ יו"ר ועה"ל אלא בתור אחד הנלחם זה כמה שנים בעד השבת האבדה הלאמית ו"קדושת" השמות המדעיים שגזלו ממנו, שיואיל כאן לעזר לנו ולהשתתף עמנו במצות "פדיון שבויים" של השרשים העבריים: תְּכַן וכוון ותולדותיהם: תְּכַן תכנית מתכנת מְכוּן מכונה תכונית כונניות [...] מר אחד־העם כותב במכתבו: גם אם נוכיח שהמלה טכניקה מקורה בלשונות בני שם אין זה טעם מספיק עוד להתרחק מדרך הכתיבה של כל העולם [...] שהטית באה תמיד במקום טוי [=טאו] והתיו במקום טיטא.

מזי"א, שהתנגד לשם שהציע אחד-העם, אושש את טענתו בדברים שכתב מ' שוואב על אי-האחידות המאפיינת את התעתיק של התיטה לעברית.⁵ בטיטה אחרת של מכתב זה מחזק מזי"א את קביעתו שיש לבחור בשם **תכניון** ולא בשם **טכניקון**, שהרי הסיומת **ון** מאפיינת מילים עבריות כגון חשבון, חסרון, אביון, חביון, עליון, ואילו סיומת **קון** באה במילים לועזיות כדוגמת דרקון, אפטיקון, סיקריקון, היסטוריקון.

בשלב זה הכריע מעמדו של אחד-העם, ובישיבת הוועד המנהל הארץ-ישראלי של המוסד מ-18 באוקטובר 1924 הוחלט לבחור בשם **טכניקון** בהבעת תקווה שגם בוועד הלשון יאשרו את השם. הקר שלח למזי"א את תשובת אחד-העם וביקש את חוות דעתם של חברי ועד הלשון בדבר דרך התעתיק של האותיות היווניות טאו ותיטה.

ב-2 בנובמבר 1924 מסביר הקר במכתב אל מזי"א, שהוועד המנהל הארץ-ישראלי קיבל את הצעת אחד-העם **טכניקון** כי חבריו הבינו שביאליק אינו מתנגד לשם זה ושהצעתו **תכניון** הייתה רק הצעת פשרה. הוא מקווה שחברי ועד הלשון לא יראו בדחיית הצעתם עלבון.

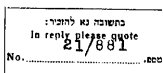
והנה, ב-26 בנובמבר 1924 כותב ביאליק מכתב אל חברי ועד הלשון, ובו הוא מציין שהוא עדיין תומך בהצעתו **תכניון** ומדגיש: "ומאחר שנתקבל כמעט ע"י כל חברי הוועד פה אחד – אין להרהר עוד אחריו. וכאשר גזר הוועד כן יקום". מן הכתובים לא ברור יחסו של ביאליק לשם זה, שכן רק על מכתב זה הוא חתום, בעוד כל שאר העדויות הובאו מפי אחרים.⁶ אין בידנו גם עדויות ישירות להחלטה לקבל את השם **תכניון**, אבל ממכתב מאוחר יותר שכתב מנהל הטכניון שלמה קפלנסקי למהנדס פרדריק הרמן קיש ב-26 באוקטובר 1937, מתברר שהוועד המנהל של המוסד בארץ-ישראל החליט בסופו של דבר בנובמבר 1924 לבחור בשם שהציע ביאליק – **תכניון**.

ב-21 בספטמבר 1925 החליט הוועד המנהל להוסיף את המילה 'עברי' לשם המוסד, ומאז היה שמו **התכניון העברי**.⁷

עשרים שנה אחר-כך, ב-16 באוקטובר 1945, כונסה ישיבה של הוועד המרכזי של ועד הלשון, ובה נדונה סוגיית הכתיב של המילה **תכניקה**: על הפרק עמדה השאלה אם יש להמשיך ולכתוב את המילה בתי"ו, כפי שנקבע בשנות העשרים, או שמא יש לקבוע את הכתיב בטי"ת. כמה מחברי ועד הלשון התנגדו לשינוי: נחום שלושץ ניסה להוכיח שוב את הקשר האטימולוגי של השורשים תכ"ן וכ"ן למילה היוונית, ודרש שלא לשנות את הכתיב;⁸ יוסף קלזנר קבע שהאטימולוגיה של המילה τέχνη מסופקת, ומנהל הטכניון קפלנסקי הביע את חששו ששינוי ההחלטה בדבר כתיב המילה תכניקה יגרור שינוי בשם המוסד. אולם חברים אחרים, משה דוד קאסוטו, נפתלי הרץ טור-סיני, אשר ברש, דוד שמעוני וזאב בן-חיים, קבעו שיש לכתוב **טכניקה**.

HAIFA TECHNICAL INSTITUTE.

הטכניה החיפאית.

חיפה, ה' חשון תרע"ה. Haifa, P. O. Box 210
ת.ר. 210 2.11.24

לכבוד

ועד הלשון העברי

ירושלים.

א.נ.

בהשר עם מכחבי סה 14 לאופטובר הנני מודיע לכב' שהועד המנהל הא' החלים לקבל את השם "טכניון" לפי הצעת הא' אתר העם ולהציע למועצה ההנהלה פלונידון לחת את הסכמתה לזה, הועד הוציא מסכתכם מי"צ אלול שההחלטה בנוגע לשם "טכניון" לא נחקלה בה אחר ע"י ועד הלשון. חוץ מזה נובת הועד ממכתבו של הא' אתר העם שהא' ביאליק, אשר הציע את המבטא "טכניון" רח לשם פשרה הסכים אחר כך להצעת הא' אתר העם. היות ושני הארונים האלה ברי סמכא וחסימי דעה בשאלה זו, חשב הועד לנכון לקבל את ההצעה שלהם. הועד פמוח שדחוי ההצעה המפשרת של ועד הלשון לא יחשב בעיניכם כעלבון.

אחיה אסיר תודה אם כב' תואילו לחיר עוד פעם בשאלה ואם אפשר - חאשרו את ההחלטה הנ"ל.

בכבוד רב

מכתבו של מקס הקר אל ועד הלשון העברית בעניין שמו של הטכניון (ארכיון א"מ מז"יא שבמכון מז"יא של האקדמיה ללשון העברית בירושלים)

הם טענו שאין אחיזה לקשר בין המילה היוונית לבין השורש העברי תכ"ן, שצורת המילה אינה עברית, שהכתיב בסורית הוא בטי"ת, והנימוק העיקרי – שהכתיב בטי"ת כבר רווח ואין להתעלם מהנוהג והשגור בלשון. בהצבעה נקבע שהמילה **טכניקה** ונגזרותיה ייכתבו בטי"ת, וממילא שם המוסד ייכתב אף הוא בטי"ת: **הטכניון**.⁹

לסיכום, אלו הם גלגולי שם המוסד:

- **בית חרושת, בית המדרש למלאכות מכוניות** – צירופים ברוח תקופת ההשכלה.
 - **מחרשה, מכנון, טכנייה** – שמות בני מילה אחת. הראשון שבהם שקול במשקל עברי לתיאור מקומות (מְקַטְלָה), והשניים האחרים יש בהם צורנים עבריים המשמשים לתיאור מקומות: זֶן, זֶיָה. שמות ממשקלים אלו המציינים מקומות הלכו ונפוצו בעברית החדשה: מְכַסֶּה, מְסַפְרָה, מְתַפְרָה; גֶנוּן, מועדון, פעוטון; מגדנייה, מסגרייה, נגרייה ועוד.
 - **מכון טכני, מוסד טכני, בית ספר טכני, מדרשה טכנית** – צירופים של שם עצם ושם תואר. שמות אלו נדחו לגמרי בוועד הלשון, אולי בשל הסרבול הכרוך בנטייתם ואולי משום שהם נראים צירופים לשעה ולא שמות קבועים.
 - **טכניקון, תכניון** – בשמות אלו נשמרת הקרבה הצלילית למקור הלועזי – טכניקום. לשם הראשון סיומת שלכל הדעות אין היא עברית, ואילו לשני סיומת זֶן המעניקה לו גוון עברי (ואולי השפיעה על בחירתה המילה גימנסיון¹⁰). ייתכן שהצליל העברי הכריע בשנות העשרים לטובת השם תכניון. את הבחירה בו אוששה גם האטימולוגיה שקשרה בין השורש העברי תכ"ן למילה היוונית τέχνη.
 - **הטכניון** – כאן לא בא עוד שינוי בשם כי אם בכתיבו. הכתיב החדש בטי"ת נקבע בשנות הארבעים, כשהעברית כבר הייתה מבוססת דייה, ופג החשש לקבוע מילים עבריות שזיקתן ללועזית גלויה לעין. כמו כן כיוון שנתברר שאין זיקה אטימולוגית בין השורש העברי תכ"ן למילה היוונית τέχνη, הוחלט לקבוע שאת המילה **טכניקה** על נגזרותיה – ובכללן השם **טכניון** – יש לכתוב בטי"ת. תהליך דומה חל במילים לועזיות אחרות כגון **טלפון, טלגרף**, שבראשית המאה העשרים נכתבו אף הן עדיין בתי"ו: **תלפון, תלגרף**.
- מעיון בגלגולי שמו של הטכניון אנו למדים שבמעשה החידוש אחוזים השיקולים הבלשניים בשיקולים החברתיים. יש שהקביעות הבלשניות מכריעות, ויש שהנוהג בפי הדוברים הוא המְכוּון אל קבלת ההחלטה.

הערות

1. על ייסוד הטכניון ועל מלחמת השפות נכתב רבות, ראה למשל ר' אלבוים-דרור, החינוך העברי בארץ-ישראל, א, ירושלים תשמ"ו, עמ' 309-310, 315-350; ר' סיוון, "לפרשת 'מלחמת השפות'", לשוננו לעם לה (תשמ"ד), ד-ה, עמ' 97-144; צ' בן-חורין, "75 שנה למלחמת השפות בטכניקום", האומה 95 (תשמ"ט), עמ' 410-416; מי שילה, "מלחמת השפות כיתנועה עממית", קתדרה 74 (טבת תשנ"ה), עמ' 86-119; ש' לסקוב, "מלחמת השפות", עת-מול כא (תשנ"ו), 6, עמ' 6-8.
2. המסמכים המצוטטים במאמר נמצאים בארכיונו של אהרן מאיר מזי"א השמור במכון מזי"א של האקדמיה ללשון העברית בירושלים.
3. על שיטת יצירת מילים בדרך של דמיון בצליל למילה זרה ראה ד' סדן, "דילוג-רב וכיו"ב", לשוננו לעם ו (תשט"ו), ב-ג, עמ' 33-43; יי קוטשר, מלים ותולדותיהן, ירושלים 1974, עמ' 37, 46, 68-71, 99-100; גבי"ע צרפתי, "האטימולוגיה העממית בעברית המודרנית", לשוננו מ (תשל"ו) ב, עמ' 125-130; 135-136.
4. ראה ע' אורנן, מילון המילים האובדות, ירושלים תשנ"ו, עמ' 32.
5. M. Schwab, "Mots grecs et latins dans les livres rabbiniques", *Semitic Studies in Memory of Rev. Dr. Alexander Kohut*, Berlin 1897, p. 519
6. נחום סלושץ מעיד שהוא ראה מכתב שכתב ביאליק אל מזי"א בכ"ו במרחשוון תרפ"א, ושבו הוא מודיע שגם הוא וגם אחד-העם מקבלים את השם **תכניון** (ראה נ' סלושץ, "ד"ר אהרן מאיר מזיא ז"ל", קובץ החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה [תרכ"ה], עמ' יט). את המכתב עצמו לא מצאתי.
7. המסמכים מ-21.9.1925 ומ-26.10.1937 שמורים בארכיון הטכניון.
8. וראה "מחקרים עברים כנענים", לשוננו ב (תר"ץ) ד, עמ' 341-355. סלושץ מציין שם שהוא הציע בשעתו את השם **תכנון** (אין הוא מציין מה ניקודו).
9. בארכיון הטכניון שמור מכתב שנשלח לקפלנסקי ב-29.10.1945, ובו דיווח על הישיבה של ועד הלשון ועל ההחלטה שנתקבלה בסופה. כיום כתוב בסמליל הטכניון: **הטכניון - מכון טכנולוגי לישראל**.
10. אני מודה לד"ר דוד טלשיר על הערה זו.